

A tér poétikája a magyarországi szlovák költészetben

A magyarországi szlovák irodalomról számtalan értékelés, kritika született olyan elismert szakemberek tollából, mint például *Sziklay László*, *Gyivicsán Anna*, *Käfer István*, *Karol Wlachovský*, *Oldřich Knichal*, *Michal Harpáň*, *Patrik Šenkár*. A rendszerváltozás előtti írások értelemeszerűen úgy a szerzők, mint a kritikusok tekintetében az akkori korszakra jellemző kritériumok alapján, elsősorban a nemzetiségpolitikai szempontokat tartották szem előtt. A magyarországi szlovákok költészetéről máig nem készült színtetizáló monográfia, mely a mai irodalomtudomány nézőpontjából elemezné ezt a témakört.

Új publikációnk a *Kontúry prózy Slovákov v Maďarsku*, 2013 (A magyarországi szlovák próza kontúrjai) című monográfia folytatásának tekinthető, mely ezt a hiányt szeretné pótolni.

Könyvünk célja, hogy a ma érvényes irodalomtudományi – interpretációs stratégiák mentén feltárja és új megvilágításba helyezze a magyarországi szlovák líra eddig rejtve maradt jelentéseit, értékeit, összefüggéseit. Hasonlóan a prózáról szóló monográfiához, új könyvünkben is igyekeztünk olyan elméleteket, módszereket, eszközöket bevonni az elemzésbe, melyek hatékonyan segíthették törekvéseink megvalósítását. Munkánk során az e témában járatos szerzők (*Peter Andruška*, *Gyivicsán Anna*, *Dagmar Mária Anoca*, *Michal Harpáň*) elméleti munkáira és a kortárs irodalomtudomány egyes irányzatainak képviselőire (*Michel Foucault*, *Jurij Lotman*, *Jan Assmann*, *Faragó Kornélia*) támaszkodtunk.

A három szlovák származású pilisi költő: *Papucsek Gergely* (*Gregor Papuček*), *Kormos Sándor* (*Alexander Kormoš*) és *Fuhl Imre* (*Imrich Fuhl*), valamint Dél-Alföld szlovák költője, *Antal György* (*Juraj Antal Dolnozemský*) költeményeivel való foglalatosság során eljutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy a költők által preferált és a köztudatban rögzült közös tematikai irányvonal (a nyelvvesztés víziója; a

magyarországi szlovákság szétesésének réme; a szlovák gyökerektől eltávolodott egyének megnyerése a közösségükhöz való visszatérésre; a kisebbségi költő nemzetbuzdító küldetése) mellett van még egy fontos elem, ami mindannyiuk költészetében jelen van, amely kiindulási pontja lehet lírájuk egy újfajta megközelítésének. Azokra a közvetlen természeti környezetükben lévő „más helyekre” gondolunk, melyeken keresztül a fentebb jelzett égető problémákra reflektálnak, kifejezik velük kapcsolatos nézeteiket, érzéseiket és törekvéseiket. Ebből a felismerésből kiindulva elmélkedéseink középpontjába

a térbeliség kérdését helyeztük, azt a szempontot is figyelembe véve, hogy ebből a szemszögből mostanáig nem kerültek nagyító alá az általunk elemzendő művek. Feltételeztük, hogy a szlovákok által lakott pilisi hegyvidékre jellemző táj-elemek (Pilis hegység különböző természeti képződményei: sziklák, barlangok, erdők, kutak, vizek) és a délalföldi sík vidék jellegzetes jegyei (végeláthatatlan sík területek, búzamezők, kukoricaföldek, nádasok, tarló, templom, mely az alföldi tájból kiemelkedik) az irodalmi szövegbe transzformálódva újabb jelentések felismeréséhez vezethetnek el.

A térbeliséggel kapcsolatban *Michel Foucault* *Más terekről* (1967) című tanulmányára támaszkodtunk, melyben a filozófus a térbeliség elméletének alapjait fektette le. „Más térnek”, „heterotópiának” számít például a kert, temető, színház, mozi, könyvtár, múzeum, hajó, kálvária és további helyek, melyek megfelelnek az egyes kategóriákba sorolt, Foucault által megállapított bizonyos kritériumoknak. Bennünket elsősorban azok a heterotópia-fajták érdekeltek, melyekről feltételeztük, hogy a pilisi és a délalföldi szlovák költészet kontextusában „más helyként” értelmezhetők, és tetten érhetők bennük Foucault által az adott térre vonatkoztatható kritériumok, valamint a kisebbségi közösség által az adott térhez

Katarína Maruzsová Šebová: *Poetika priestoru v poézii Slovákov v Maďarsku* [A tér poétikája a magyarországi szlovákok költészetében]. Red. Tünde Tušková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku [Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete] 2019, 207.o. – ISBN 978-615-5330-17-9.

rendelt sajtáságos jegyek, tartalmak kombinációja. Ennek fényében ezeket a tereket – Pilis hegység, pilisi és alföldi temető, síkság, templom, hajó – értelmeztük új könyvünkben „más hely”-ként.

Az elemzésre kiválasztott versek elmélyült olvasásakor a költői látomások értelmezése kapcsán kialakult bennünk egy összefüggő, jellemzően közép-európai történet, mely magán viseli az átélt történelmi traumák nyomait, amik a magyarországi szlovákság szempontjából főleg két történelmi mérföldkőhöz köthetők:

– a mai magyarországi szlovákok elődeinek eredeti szülőföldjéről (a korabeli történelmi Magyarországhoz tartozó északi vármegyék, a mai Szlovákia) az ország délebben fekvő vidékeire történt távozása a XVII-XIX. század során, a jobb életkörülmények és a szabad vallásgyakorlás érdekében;

– a XX. század közepén a csehszlovák-magyar lakosságcsere folytán kínálkozó lehetőségéből fakadó dilemma: visszatérni az óhazába vagy maradni a választott újban?

A múlt században zajló egyéb súlyos történelmi események: a két világháború; a monarchia szétesése; a két háború közötti magyarországi asszimilációs politika, majd az azt követő szocialista kurzus szintén jelentősen beavatkozott a magyarországi szlovákság sorsába. Költőink műveiben közvetlenül vagy közvetett formában nyomon követhetők ezek az események. Lenyomataik, úgymint a bizonytalanság, kisebbségi érzés, a veszélyeztetettség és az áldozati pozíció hangoztatása érzékelhetők lelkületükben és költeményeikben. Másfelől viszont hangot kap részükről az az eltökélt szándék is, hogy a többségi nemzet felé igazolják autonóm létüket és azt, hogy lakhelyüket, melyen évszázadok óta élnek, jogosan használják. Ehhez a központi témához kapcsolódnak, illetve ebből ágaznak el azok a gondolatok, jelenségek, állásfoglalások és érzések, amelyek régióinkban végigkísérik a szlovákság sorsát. Ezek a történelmi és kultúrpolitikai körülmények geokulturális összefüggésekre utalnak és a költők ilyen jellegű személyes meghatározottságát mutatják. Példaként bemutatjuk Fuhl Imre fordításában Antal György egyik rövid versét (*Így van ez*), melyben nyomon követhető ez a fajta kisebbségi beágyazottság. A költő közvetett módon azokra a történelmi emlékezetben rögzült fájdalmakra és sérelmekre utal, melyek kisebbségi létéből fakadnak:

„A nappalok rövidek / hosszúak az éjszakák / és te csak virrasztasz / a múlt csiripel füledbe / elfog a köhögés / tép a lelkiismeret / rádszakad minden fájdalom / ami tiéd volt / elmúlt már / az idő maga veszi kezébe a rudat / morogsz, káromkods / bár inkább imádkozni kéne... / őszülnek a csillagok / és szűkül a láthatár.”

A lírai szubjektumban mélyen elrejtett, az elődök által közvetített vagy saját maga által megélt élmények és tapasztalatok mentén jellemző geokulturális jegyek törnek fel a lélek mélyéről. Ilyen pl. a múltba merülés, amit a jelenhez való viszony kiindu-

lópontjaként is értelmezhetünk. Ennek segítségével a lírai én demonstrálja, hogy önmagát a múlt részének tekinti, mivel minden hozzáköti, identitása minden elemét is figyelembe véve. A széteső magyarországi szlovákság helyzete miatt érzett lelkiismeret-furdalás és felelősségérzet, valamint a veszteségek számbavétele és felismerése (ami a tiéd volt / elmúlt már – őszülnek a csillagok / és szűkül a láthatár) bizonyíték a költő kisebbségi színezetű beágyazottságára, aki ebben a versében költőtársainak hasonló érzéseit is közvetíti.

A fentiekből következik, hogy interpretációs stratégiánkba érdemesnek találtuk beemelni a *Faragó Kornélia* által kidolgozott geokulturális vizsgálati módszert, melyről úgy véltük, hogy a magyarországi szlovák líra értelmezéséhez az egyik legrelevánsabb és leghatékonyabb értelmezési technika lehet. A kisebbségi irodalom geokulturális szemlélete szorosan összekapcsolódik a térbeliséggel. Mondhatjuk, hogy egymásra épülnek és kölcsönösen egészítik egymást, mivel az identitás és a multikulturalitás, a kulturális tér heterogén jellege, a saját és az idegen kultúra közötti kapcsolatok reflektálása egyaránt beletartozik a két vizsgálati módszer érdeklődési körébe.

A könyv szerkezetileg három egységre tagolódik: keretrészeit a Bevezető reflexiók (szlovák és magyar nyelvű), valamint az Összegzés alkotja, míg maga a fő rész öt fejezetből és több alfejezetből áll: I. Néhány gondolat a magyarországi szlovák költészetéről; II. A Pilis hegység mint inspirációs forrás Papucsek Gergely, (Gregor Papuček), Kormos Sándor (Alexander Kormoš) és Fuhl Imre (Imrich Fuhl) költészetében; III. A térbeliség poétikája (A térbeliség problémaköre; sajtáságos lokális „heterotópiák – más terek” a négy költő műveiben: Pilis hegység; pilisi, alföldi temető; hajó); IV. Az Alföld mint inspirációs forrás – a templom mint „más tér” Antal György (Juraj Antal Dolnozemský) költészetében; V. A nyelv és az identitás tematizálása.

Az új könyv szándékunk szerint hozzájárulhat a magyarországi szlovákok mentalitásának avatottabb, megbízhatóbb és mélyebb megismeréséhez. Ösztönözheti egyrészt az olvasói érdeklődést a magyarországi szlovák lírai művek iránt, másrészt maguknak a költőknek az aktivitását is. A könyvet főleg a szlovák szakos tanároknak, szakembereknek és szlovákista hallgatóknak ajánljuk, valamint mindazoknak, akik érdeklődnek e téma iránt.

Kormos Sándor egy író-olvasó találkozón így jellemezte a költeményben szereplő – egykor a valóságban is létező, mára már legendává nemesült –, pilisi völgy fölött élő jegenyefát:

„A jegenye a mészégető kemencék mellett állt. A törzse olyan vastag volt, hogy két tagbaszakadt férfi sem tudta volna körül ölelni.”

Minden bizonnyal egy mitikus fáról lehet szó, hiszen a magányosan álló karcsú, magasba nyúló jegenyére nem a természetes körméret, hanem a magasság a jellemző. Mint a táj meghatározó természeti eleme,

Alexander Kormoš – Kormos Sándor emlékére (1941-2020)

A költő megzenésített, kultikus verse a kivágott jegenyéről

Alexander Kormoš: Topoľ

V prekrásnom pilíšskom údolí
vyrástol bujarý topoľ
Z vápenných pecí sa kúdolí
na listy sadá mu popol.

Raz ho však vyfali,
vykvitla žeravá ruža;
získali chlebiček spanelý:
bielunké vápno jak duša.

V húštinách čistili dúbravy
pálili krpaté chrastie
všetko čo zbytočne rastie.

Ale ten topoľ keď rúbali
Prajúc si väčší kus chleba,
stratili modrosti z neba.

uralkodó tájékozódási pontként olvadt egybe a fenséges pilisi környezettel. A mészégetők nap mint nap elhaladtak mellette, húsöltek alatta, gyönyörködtek szépségében, mígnem egyszer csak váratlanul kivágták. Üresen tátongó helye pusztulása mementójaként égett bele a helyiek tudatába. Az 1950-es évekre tehető balladikus történetet testközelből magtapasztaló, mészégető családból származó fiú évtizedek múltán tér vissza a felkavaró élményhez. A költeményben, mely az 1981-ben kiadott Polyfónia című, első önálló kötetében jelent meg, valós indokkal magyarázza az apák tettét azal a szándékkal, hogy legalább részben felmentse őket bűnük terhe alól.

A jegenye a pilisi mészégetők életét jelképezi. A kemencékből kiáramló pernye és sötét porfelhő éppúgy megtelepedett levelein, mint a mészégetők haján és ruházatán. Velük együtt élte hasonló sorsát. Egymásra voltak utalva, mégis kivágták. Kényszerből, fűtőanyagként használták fel a megélhetést biztosító mészégető kemencékbe. Olvasatunkban az utolsó versszak olyan, mintha egy élő személy halálát jelenítené meg. Véleményünk szerint ennek a történetnek a szereplői a fa ellen végrehajtott szimbolikus árulás miatt lelkiismeret-furdalást érezhettek, ugyanakkor büntudat is emésztette őket. Történetük a ballada műfajára emlékeztet, ahol a hős bűnbeesését törvényszerűen büntetés követi. A mészégetők esetében az ég kékjének színvesztése (elvesztése) tekinthető büntetésnek, ami azt jelentheti, hogy a jegenyét kivágó, mélyen vallásos férfiak elveszthették az életük fölötti isteni gondviselést. A költői képek értelmezése azonban az értelmezői látószög függvényében sokféle lehet. Birtokunkban van Kormos

Kormos Sándor: Jegenye

Gyönyörű pilisi völgy fölött
hatalmas jegenye termett,
mésztermő kemence füstölög,
belepi korom és pernye.

Egyszer a jegenyét kivágták,
tűzből lángrózsa lobbant,
mészfehér lélekkel kívánták:
éljenek naponta jobban.

Ápolván tölgyerdők életét
vágják a csökevény aljat,
mindent, mi fölösen sarjadt.

mindent, mi fölösen sarjadt.
lenne több kenyerek végre,
megfakult égük kékje.

(Fuhl Imre fordítása)

Sándor önreflexiója a versről, melyből néhány gondolatot idézünk.

„A kék szín a versben a szlovákság szimbóluma, mint a szlovák nemzeti zászló egyik színe, mely megkülönbözteti a magyar zászlótól. Itt rejlik a költői vallomás másik jelentése is: az ég kékje elvesztésének egyik oka az életszükségletek biztosítása, a nagyobb karéj kenyér iránti vágy. A második versszakban el vannak rejtve a magyar trikolor színei is: (tűzrózsa) égő rózsaláng; olyan fehér mész, mint a lélek; a jegenye (elképzelte zöld színe), melyekből a piros és a zöld szín a magyar zászló színei. A piros és a fehér közös a két nemzeti zászlóban.”

A költő a színszimbolikát alkalmazta, melyben felismerhető a közös történelmi múlton nyugvó, két nemzethez, a szlovákhhoz és a magyarhoz fűződő kiegyensúlyozott viszonya. Ezt az összetartozást a két közös szín, a piros és a fehér, míg a különbségeket a kék szín jelképezi.

A jegenyefa története azonban magával a költemény megszületésével nem záródik le. Az évtizedekkel később, 2009-től évente megrendezett, a Közös ösvényen nevet viselő, a Pilis-tetőre szervezett, a hazai és anyaországi szlovákság közötti kapcsolatot elmélyítő kulturális gyalogtúra lehetőséget nyújt az elődökre való emlékezésre is. Az új hagyományként értelmezhető rendezvény alkalmat kínál arra, hogy az elődök leszármazottai felélesszék a kivágott jegenye emlékét és jóvátegyék őseik hibáját. Ez a törekvés a jegenye sorsáról szóló vers közös eléneklésével és ünnepélyes faültetéssel válik a nemzedékek közötti megbékélés jelképévé.

Maruzsné Sebó Katalin